

BREINTHEORIE ALS IDEOLOGIEKRITIEK

Catherine Malabou: *Wat te doen met ons brein?*

door Marc De Kesel

WAT DOET HET BREIN MET ONS?

De vele breinboeken die ons al decennia-lang overspoelen, keren zich nagenoeg alle tegen de idee van een ziel, van een autonome instantie die ons vrij en zelfbewust in het leven doet staan. Die ziel is ter ziele gegaan. In de achttiende eeuw al, toen het verlichte materialisme van Diderot, d'Alembert, d'Holbac, La Mettrie en anderen alleen het lichamelijke voor werkelijk aanzagen. De ziel of geest verwerd tot 'ghost in the machine', tot een spook vol wanen dat dwaalt in een op zichzelf functionerend, louter lichamenlijk apparaat, met daarin het brein als centraal controlecentrum. Zelfbewustzijn, denken, voelen en willen: ze werden gezien als epifenomenen van processen die tot hersen- en zenuwfuncties terug te voeren zijn, functies die naar vaste wetten en niet naar vrijheid luisteren. Het moet een heikel punt geweest zijn en nog zijn, want elk op hun manier trachten de breinboeken van vandaag nog steeds die meer dan tweehonderd jaar oude stelling van de nodige bewijzen te voorzien (denk maar aan het recente boek van Jan Verplaetse: *Zonder vrije wil*, Nieuwezijds, 2011). Niet wij doen iets met ons brein: het is het brein dat met ons iets doet. Of exacter: het is het brein dat, samen met het lichaam, alles doet, zelfs ons in de waan laten dat wij het zijn die iets doen.

WAT TE DOEN MET ONS BREIN?

Het boek van Catherine Malabou, *Wat te doen met ons brein?*, wil bewust niet in het rijtje van dit soort breinboeken vermeld staan. Alleen al de titel laat verstaan dat *wij* het zijn die met ons brein iets doen. In elk geval is het brein volgens Malabou geen onbuigzaam machinaal raderwerk, maar een proces dat soepeler en onvoorspelbaarder werkt dan we tot nu toe dachten. Het brein is voor haar een actief en in zeker zin ook *vrij* gebeuren. Geen centrale computer die de machine met een eens en voor altijd vastgelegde logica bestuurt, maar een brok plasticiteit die actief interfereert tussen toeval en noodzaak. 'Het

neuraal functioneren is een gebeurtenis, een gebeurtenis van belang omdat het in staat is zelf gebeurtenissen te creëren, *het programma tot gebeurtenis te maken en dus, in zekere zin, te deprogrammeren*' (Malabou cursiveert). Het brein is niet alleen (in tegenstelling tot wat men lang heeft gedacht) voortdurend in ontwikkeling, het weet zich ook steeds opnieuw weer aan te passen, en zijn opgebouwde programma zo nodig zelfs te deprogrammeren. Het *maakt* met andere woorden actief zijn eigen geschiedenis, zodat het ook beter tot herstel in staat is dan we tot nu hadden vermoed. En het doet dat op een eigen, singuliere manier. Geen brein is inwisselbaar voor een ander. 'De plasticiteit speelt dus niet alleen de rol van beeldhouwer, maar ook van opvoeder tot vrijheid en autonomie', schrijft Malabou. We zijn ver van het soort materialisme dat de vrijheid ontkent en inruilt voor strak determinisme. Maar we blijven wel degelijk binnen de krijtlijnen van het materialisme. Een aantal bladzijdes eerder konden we lezen: 'Het verschil tussen de hersenen en de psyche is aan het verschrompelen en we weten het niet. "Wij" vallen uiteindelijk volledig samen met "ons brein" — ons brein, dat zijn wij immers, dat is de intieme vorm van een "proto-zelf", van een soort organische persoonlijkheid — en we weten het niet' ... 'en we weten het niet': die zin — die in heel

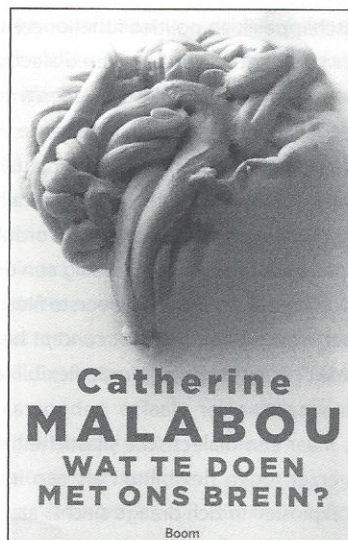
het boek, vanaf de allereerste regel al, als een formule herhaald wordt — verraadt de ware inzet van Malabou's boek. Het breinonderzoek is (en wordt) gebruikt om de vrijheid te ontkennen, terwijl het onze vrijheid juist een adequaat fundament geeft. Wie weet hoe de hersenen werken, weet meteen hoe vrij de mens is.

Vrijheid een biologische, neurale basis geven: daar is het Malabou om te doen. Of, wat op hetzelfde neerkomt: het hersenonderzoek in dienst stellen van een vrije samenleving: *'hoe op plastische wijze te reageren op de plasticiteit van de hersenen. Wanneer het brein het orgaan is dat de biologische bestemming heeft om zijn biologische bestemmingen bij te buigen, wanneer het brein in zekere zin een orgaan is dat ontwikkelt, welke ontwikkeling, welke cultuur, zou daar dan bij passen? [...]* Wat voor cultuur past dus bij de neurale bevrijding? Wat voor wereld? Wat voor samenleving?' (Malabou cursiveert).

IDEOLOGIEKRITIEK

Hier wordt Malabou's analyse ideologiekritisch. 'Elke visie op hersenen is noodzakelijkerwijs politiek', heet het. Nu je de hersenen niet langer kunt opvatten als een centrale macht, moet ook een op die (biologische) vrijheid gestoelde samenleving elk centralisme laten varen. Het komt erop aan om, met een referentie aan de plasticiteit van het brein, de ideologie te ontmaskeren die het brein inzet om een centralistische machtspolitiek te ondersteunen waarin alles aan haar 'determinisme' wordt onderworpen.

Maar functioneren samenleving en politiek niet al naar het geavanceerde, plastische breinmodel waarin Malabou de lezer zo kundig inleidt? Werkt onze neoliberale kapitalistische cultuur niet precies zo? Zij eist toch van ons allang geen slaafse gezagsbetrouwheid meer, maar zelfcontrole, innovatie, flexibiliteit, multi-inzetbaarheid en netwerking — kortom alle eigenschappen die naadloos aansluiten bij de plasticiteit van het brein. Malabou beaamt die gelijkens volmondig, net zoals ze ook depressie en andere psychische deficiënties toeschrijft aan sociale

‘Geen ongelimiteerde flexibiliteit, andere naam voor slaafse gehoorzaamheid, maar een dialectische plasticiteit, die het verzet tegen flexibiliteit als een inherent ‘explosief’ in zich draagt: slechts aan dit neurale/mentale model kan een op vrijheid gestoelde samenleving refereren. En het is de taak van breinwetenschap ons daarvan bewust te maken. Zodat we weten “wat te doen met ons brein”.’

factoren (uitsluiting uit sociale netwerken bijvoorbeeld) en dit meteen rechtstreeks verstaald ziet in het malfunctioneren van ‘netwerking’ en aanverwante functies in het brein.

Maar hoe kan die breintheorie dan het uitgelezen instrument vormen om het kapitalisme en zijn sociale debacle ideologiekritisch onder vuur te nemen? Malabou: ‘Het probleem is niet gelegen in het feit dat de organisatie van de hersenen en de economisch-sociale organisatie identiek zijn, het probleem ligt daarin dat men zich die identiteit *niet bewust is*’ (Malabou cursiveert). Het probleem is, zoals al bleek, ‘... dat we het niet weten’.

Hanteerden we een juist beeld over de werking van ons brein, en niet het beeld van het brein als centrale vorst regerend over zijn onderdanige machinerie, dan zouden we ons bewust zijn van de grenzen van de flexibiliteit waartoe het heersende kapitalisme ons dwingt (als werknemer, maar ook als werkgever). Dan zouden we ook een *gefundeerd* protest kunnen aantekenen tegen de nefaste neigingen van dat soort dominante economie en cultuur. Maar, zo vervolgt Malabou, het heersende ‘beeld maakt het mogelijk om *het brein op een afstand van zichzelf te houden*, het te scheiden van wat het is’ (Malabou cursiveert). Het wordt tijd, zo concludeert ze, om die afstand, die scheiding ongedaan te maken. Het brein moet met andere woorden ‘zichzelf’ vinden. En het *heeft* een ‘zelf’, een ‘proto-zelf’, zo noemt Malabou het met Damasio, een ‘synthese van alle plastische processen die in de hersenen actief zijn’. Op dat ‘neurale’ zelf moet ons mentale, bewuste ‘zelf’ zich gefundeerd weten, en dus ook bewustzijn, cultuur — inclusief economie en politiek. Maar daarvoor moeten we inderdaad eerst meer *weten*, meer inzicht verwerven in dat neurale ‘zelf’ en vooral in de ‘continuïteit’ tussen het neurale en het mentale. Omdat we daarin vooralsnog tekortschieten, sluip

de ideologie gemakkelijk binnen. Denk bijvoorbeeld aan het ‘mentaal darwinisme’, dat de plasticiteit van het brein en zijn ‘zelf’ tot te eendimensionale, te deterministische schema’s reduceert. Dat met andere woorden vergeet hoe ons brein een plastisch werk is en ons creatief met onszelf en de wereld doet omgaan. ‘Het brein is ons werk en we weten het niet’, herhaalt Malabou hier nog eens. Daarom heeft ‘de neurale bevrijding ons niet bevrijd’. Ondanks de explosie aan breinonderzoek zijn we in oude, deterministische machtsideologieën blijven steken. ‘De neuronale revolutie lijkt voor *ons* geen revolutie in te houden als ons nieuwe brein alleen dient om ons de mogelijkheid te bieden ons sneller te verplaatsen, efficiënter te werken, scherper waar te nemen en gedweeër te gehoorzamen. De synthese van het neurale en het psychische houdt haar belofte dus niet: we zijn niet vrijer geworden, noch intelligenter of gelukkiger.’ (Malabou cursiveert)

Wat het revolutionaire breinonderzoek ons volgens Malabou moet brengen is ‘verzet’. ‘Verzet tegen de flexibiliteit, tegen de ideologische norm die, bewust of onbewust, verpakt zit in het reductionistische discours dat het neurale proces modelleert en naturaliseert om een bepaalde vorm van maatschappelijk en politiek functioneren te rechtvaardigen’. Het brein is een dialectisch proces waar het neurale en het mentale samengaan, precies door van elkaar te verschillen en in hun permanent hernieuwde geschil de vrijheid te genereren die door het gangbare breinonderzoek ontkend wordt. Zo besluit de auteur, die niet toevallig een doctoraat schreef over Hegel, ‘de eerste filosoof die het woord plasticiteit tot *concept* heeft gemaakt’. Geen ongelimiteerde flexibiliteit, andere naam voor slaafse gehoorzaamheid, maar een dialectische plasticiteit, die het verzet tegen flexibiliteit als een inherent ‘explosief’ in zich draagt: slechts aan dit

neurale/mentale model kan een op vrijheid gestoelde samenleving refereren. En het is de taak van breinwetenschap ons daarvan bewust te maken. Zodat we weten ‘wat te doen met ons brein’.

NATUURWETENSCHAPPELIJKE IDEOLOGIEKRITIEK

Een natuurwetenschap die én op het eigen ideologisch gehalte én op haar inherent ideologiekritische functie wordt gewezen: daarin ligt het nieuwe van Malabous benadering. Achter het gros van de breinwetenschappen schuilt een achterhaald deterministisch wereldbeeld dat al te goed rijmt met een determinerende machtspolitiek. En zelfs waar dit wereldbeeld wordt ingeruild door een zelforganiserende, plastische visie op het brein, ondersteunt die wetenschap vaak evengoed de subtielere machtsmechanismen van zelfcontrole, multi-inzetbaarheid, flexibiliteit etc. Pas een geavanceerd en ideologiekritisch gescreend inzicht in de dialectische plasticiteit van het brein laat een adequate kritiek toe op de hybride machtscultuur die ook in onze vrije kapitalistische wereld aan zet is. Het grootse aan Malabous boek is dat het de natuurwetenschap een volle ideologiekritische rol toebedeelt.

Maar waarom de ideologiekritiek natuurwetenschappelijk funderen, waarom cultuurkritiek gronden in de natuur? Als je naar de inhoud van dit soort ideologiekritiek kijkt, vind je die terug in de vele cultuurkritische oeuvres van de twintigste eeuw, van Canguilhem tot Foucault, van Adorno tot Derrida. Maar die oeuvres funderden hun kritische analyses uitdrukkelijk *niet* in natuur of natuurwetenschap. Malabou tematiseert dit niet als zodanig, maar blijkt in dit laatste wel een meerwaarde te zien: het verleent de kritiek een solide, ‘ontologische’ grond. Op de manier waarop wij (dit wil zeggen ons brein) plastisch en flexibel zijn, moet ook de cultuur

en de organisatie van economie en politiek dat zijn. Waarom dat nu per se zo moet, is een vraag die Malabous boek onaangeroerd laat. Waarom is het nodig dat cultuurkritiek een ankerpunt in de natuur heeft? Dat, exacter, een kritische afstandsname ten aanzien van de natuur, *in de natuur* gegrond is (want daar komt Malabous stelling van de weerbarstig dialectische relatie tussen het neurale en het mentale op neer)? Is het niet veeleer zo dat de afstand die de mens zich ten aanzien van de natuur permitteert, *niet of niet helemaal* in de natuur grondt? Licht daarin niet de reden waarom wij in staat blijken om, dankzij de almacht van onze wetenschap, die natuur —inclusief het eigen brein — te vernietigen? Denk maar aan het uit het menselijke brein ontsproten nucleair arsenaal dat klaar ligt om de planeet en haar 'breindragers' in een oogwenk terug naar het stenen tijdperk te projecteren.

Het is de oude vraag naar het statuut van de verbeelding, een vraag die met de moderniteit alleen prangender is geworden. Heeft de verbeelding — datgene waarmee we afstand nemen van onze natuur — een grond in de natuur (in ons brein, in het zijn), of heeft zij iets grondeloos, iets dat zich aan elke vaste bepaaldheid, elke natuur of wezen onttrekt? En waarin ligt dan de 'grond' van die grondeloze verbeelding?

Let wel, het is niet de vraag of de verbeelding al dan niet een natuurlijk substraat heeft, want dat heeft ze stellig. Het is de vraag of de verbeelding volledig vanuit dat natuurlijke substraat te begrijpen valt. En zelfs als die 'grondeloze' verbeelding toch op een of andere manier grondt in de natuur, dan nog is het de vraag wat er gebeurt als men op die natuurlijke grond een beroep gaat doen. Roept men dan geen autoriteit in die het grondeloze van die verbeelding — en van

onze verhouding met de natuur — bezweert, maar het ondertussen mogelijk maakt dat, in naam van natuur en natuurwetenschap, wordt uitgedokterd hoe die natuur vernietigd kan worden — of, in Malabous termen, hoe in naam van een theorie over de dialectische plasticiteit van het brein, wordt gewerkt aan methoden om dat brein tot in zijn plasticiteit helemaal te beheersen en, dus, te vernietigen? Deze kwalijke almacht van de wetenschap, die een merkteken is van haar unheimliche eindigheid, is een aspect waarvoor Malabous optimistische wetenschapsfilosofie blijkbaar weinig oog heeft.

Catherine Malabou: *Wat te doen met ons brein?*, Boom Amsterdam, 2011, 153 p., € 19,95 ISBN 9789461054951. Vert. van: *Que faire de notre cerveau?*

600.52 / HERSELEN / NEUROLOGIE

SONJA LAVAERT *Het perspectief van de multitude*

157.3 / LAVAERT, SONJA / AGAMBEN, GIORGIO / MACHIARELLI, NICCOLO / NEGRI, ANTONIO / DE SPINOZA, BENEDICTUS / VIRNO, PAOLO

Iedereen die zich vandaag bekommert om de (mondiale) politieke democratie en dus een eindje meestapt met de indignados — er zijn redenen genoeg om verantwoordigd op straat te komen — voelt meteen in vivo de beweging en het perspectief van de 'multitude': een 'differentiële en vermogende (krachtige, potentiële, energische) veelvuldigheid', een 'perspectief van onderuit' dat zich niet zomaar laat unificeren of herleiden tot zoiets als een klassenbewustzijn of de identiteit van een volk. We leren het concept 'multitude' alleszins niet kennen door ons buiten de menigte op te houden. Maar voor haar 'tollende perspectieven' zou een renaissance van de immanente, atheïstische, materialistische benadering van Machiavelli en Spinoza goed van pas komen.

Dit is het leidmotief van *Het perspectief van de multitude*. Met de Italiaanse filosofen Agamben, Negri en Virno als gids worden we door Sonja Lavaert, filosofe en italianiste, opnieuw ingeleid in de materialistische immanentiefilosofie van Machiavelli en Spinoza. Een herbronning om op een radicaal verlichte manier na te denken over de democratie en de geschiedenis, opgevat als 'een discontinu raamwerk van variaties, veranderingen en verschillen die nu eens bij elkaar invoegen, dan met elkaar botsen'.

In de meerstemmige studie van Lavaert kruisen politiek filosofische en taal filosofische beschouwingen reflecties over creativiteit, verbeelding en kunst. Een kluwen van vraagstellingen wordt langzaam

onttrafeld, opnieuw bevraagd vanuit andere perspectieven en verknoopt met nieuwe vragen. 'De variaties op een zelfde thema, het spelen in de tijd, de vervlechting van de contrasterende stemmen in een gemeenschappelijk plan: het deed me denken aan de fuga.' Lavaert hanteerde voor haar werk daarom een 'contrapuntische schrijfwijze'. Het compositieplan van het boek bestaat uit negentien contrapunten, drie canons, twee ricercars, een fugato en een inventio. 'De more geometrico' dus, zoals bij Spinoza, waarover de auteur schrijft: 'elk onderdeel is geschreven als een kunstwerk, een literair kunstwerk, dat zich niet richt tot een specialistisch beroepenveld [...] maar gewoon tot de menigte'.

Het perspectief van de multitude is de herziene versie van een doctoraal proefschrift in de wijsbegeerte. Bijzonder boeiend en radicaal verlichtend, maar het blijft toch te veel een moeizaam te doorploegen doctoraatsthesis, te zeer gericht tot de verlichte opinie in plaats van tot de menigte *vanuit* de verlichte opinie. Zoals de auteur zelf schrijft: 'voor mij de aanzet tot een vervolg, tot iets nieuws, een inleiding op het echte werk. Ik kan haast niet wachten om daaraan te beginnen.' Wel, ik stel me dit boek, met heel veel geduld en oefening herschreven, nu al voor als een (muzikaal) pareltje in de politieke filosofie.

[Erik Mertens]

VUBPRESS Brussel, 2011, 495 p., € 29. ISBN 9789054878223
Distributie: ASP (Academic and Scientific Publishers)